

Piatnytskova, I. 2017. Vyvchennia istorii povsiakdennosti v suchasniï ukrainiï istoriohrafii [Studying the History of Everyday Life in Modern Ukrainian Historiography]. *Materialy naukovoi konferentsii profesorsko-vykladatskoho skladu, naukovykh pratsivnykiv i zdobuvachiv naukovoho stupenia za pidsumkamy naukovo-doslidnoi roboty za period 2015–2016 rr.* U 2 t. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa. T. 1. S. 78–80. [In Ukrainian].

Riabchenko, O. 2012. *Studenty radianskoi Ukrainy 1920–1930-kh rokiv: praktyky povsiakdennosti ta konflikty identyfikatsii* [Students of Soviet Ukraine in the 1920's — 1930's: Everyday Practices and Conflicts of Identification]. Kharkiv: KhNAMH. 455 s. [In Ukrainian].

Udod, O. 2010. Istoriia povsiakdennosti yak providnyi napriam ukraïnskoi istoriohrafii [The History of Everyday life as a Leading Direction of Ukrainian Historiography]. *Kraieznavstvo*. № 3. S. 6–9. [In Ukrainian].

Udod, O. 2011. *Istoriia povsiakdennosti yak metodolohichna problema (pro aktualnist istorii povsiakdennosti)* [The History of Everyday Life as a Methodological Problem (about the Relevance of the History of Everyday Life)]. [Online]. Available at: <http://surl.li/lepby> [In Ukrainian].

УДК 394.2(477)«19/20»

DOI: 10.20535/2307-5244.56.2023.288777

Я. М. Тарас

ORCID ID: 0000-0001-7241-9466

*Інститут народознавства
Національної академії наук України*

В. В. Яремчук

ORCID ID: 0000-0003-3445-3027

*Інститут народознавства
Національної академії наук України*

Ya. Taras

The Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine

V. Yaremchuk

The Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine

**ЗИМОВИЙ ЦИКЛ КАЛЕНДАРНОЇ
ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ У НАРОДОЗНАВЧИХ
І БОГОСЛОВСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
ЮРІЯ ШУМОВСЬКОГО**

*Winter Cycle of Calendar Rituals among Ukrainians
in Ethnographic and Theological Research by Yuriy Shumovsky*

У статті на основі опрацювання творчого доробку Ю. Шумовського проаналізовано матеріали, присвячені обрядам, звичаям і традиціям українців зимового циклу свят — Нового року та Різдва Христового. Окреслено новий для народознавства підхід дослідника до висвітлення календарної

обрядовості українців, який полягає у виборі як підґрунтя для характеристики календарних свят не лише народознавчих знань, а й богословських учень, що передбачає розгляд сенсу календарної обрядовості крізь призму поєднання раціонального досвіду та релігійно-магічних вірувань українців із річним літургійним циклом православної церкви. Констатовано, що введення до наукового обігу результатів вивчення народознавчих праць ученого сприятиме належному представленню постаті Ю. Шумовського як етнолога та віддзеркаленню його етнографічної діяльності.

Ключові слова: Юрій Шумовський, теолог, етнограф, Волинь, календарна обрядовість, зимовий цикл свят.

Yuriy Shumovsky (1908–2003), a notable scholar who transitioned from priesthood to become a world-renowned archaeologist, stands out among the prolific figures in Ukrainian science and culture. Beyond his archaeological research, Shumovsky left a substantial ethnographic legacy, reflecting his dedication to the field of ethnography.

This article aims to comprehensively explore Yuriy Shumovsky's ethnographic and theological contributions, focusing on his research related to the calendar rituals of Ukrainians. The motivation behind this examination lies in the need to clarify the extent and significance of Shumovsky's impact on the development of ethnographic science, ultimately portraying him as an accomplished ethnologist.

The study draws upon Shumovsky's works, specifically those addressing the rites, customs, and traditions of Ukrainians within the winter cycle of holidays, such as New Year and Christmas. Shumovsky's distinctive ethnographic approach to interpreting these calendar rituals is highlighted. This approach considers not only ethnographic knowledge but also theological teachings, offering an investigation into the meaning of calendar rituals by integrating rational experiences with the religious and magical beliefs of Ukrainians within the annual liturgical cycle of the Orthodox Church.

By incorporating the findings from Yuriy Shumovsky's ethnographic works into scholarly discourse, this article seeks to present him as a notable ethnologist and shed light on his significant contributions to ethnographic research.

Keywords: Yuri Shumovsky, theologian, ethnographer, ethnographic activity, calendar ritual, winter cycle of holidays.

До когорти особливо плідних діячів на ниві української науки та культури належить Юрій Шумовський (1908–2003) — учений, знаний в історії як археолог-священник родом із Волині, що став дослідником світового масштабу в царині археології завдяки численним науковим відкриттям у цій галузі, зробленим як на батьківщині, так і далеко за її межами — на Африканському континенті.

1934 р. Ю. Шумовський закінчив Варшавський університет, у 1934–1938 рр. делегований від Варшавського археологічного музею на Волинь, де у с. Вілігори біля м. Рівного віднайшов рештки палеомастодонта. За німецької окупації — директор Рівненського музею. 1944 р. емігрував до Західної Європи. Його життєвий шлях простелився від Волині через Африканський континент до США, де він став професором університетів Лонг-Айленда і Фордгама (1960–1970 рр.) (Кубійович, В. 2000, с. 3905). Крім археологічних студій, дослідницький доробок Ю. Шумовського містить і багату народознавчу спадщину, що є проєкцією наукових пошуків у царині етнографії.

Звернення до етнографічної діяльності Ю. Шумовського детерміноване нез'ясованістю значення й обширу внеску науковця в розвиток етнографічної науки.

Аналіз історіографії народознавчого доробку вченого дає підстави стверджувати про недостатнє його висвітлення в сучасній історичній науці. На тлі ґрунтовно проаналізованих напрямів дослідницької діяльності Ю. Шумовського — краєзнавчого, археологічного і музейного — етнографічний вирізняється найменшою вивченістю (Яремчук, В. 2018, с. 967–975).

У загальному огляді краєзнавчі дослідження Ю. Шумовського на Волині, здебільшого з описом археологічної діяльності вченого, відтворено у монографіях і статтях низки істориків та музеологів: С. Терського — «Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині» (Терський, С. 2010, с. 204–206), Т. Дмитренко — «Земля Дубенська. Вічний поклик історії» (Дмитренко, Т. 2015, с. 34–39), М. Солдатюк — «Мирогоща: історично-краєзнавче есе» (Солдатюк, М. 2009, с. 8–10), Ю. Пшеничного — «Докопатися до коріння віків: історія археологічних досліджень на Дубенщині» (Пшеничний, Ю. 2009, с. 334–340), В. Добровичинської — «Юрій Шумовський — послідовник музейної справи Федора Штейнгеля: із епістолярної спадщини» (Добровичинська, В. 2010, с. 79–83), Г. Данильчук — «Рівне у долях його мешканців» (Данильчук, Г. 2012, с. 170–175), А. Климчука — «Рівненський краєзнавчий музей в 1941–1944 рр. і Юрій Шумовський» (Климчук, А. 2009, с. 35–36), В. Луца та Л. Леонової — «Рівненський обласний краєзнавчий музей в період Другої світової війни (1941–1944)» (Луц, В. & Леонова, Л. 2018, с. 169–186), Н. Любецької — «Із історії Дубенського археолого-антропологічного музею 1930-х рр.» (Любецька, Н. 2005, с. 53–54).

Історичні наукові студії здебільшого пропонують важливі для історіографії положення та висновки, зокрема біографічного виміру, які стосуються постаті Ю. Шумовського. Як приклад, статті В. Добровичинської — «Юрій Шумовський: віхи життя та діяльності (1908–2004)» (Добровичинська, В. 2010, с. 68–73), І. Нагорної — «Невідчакнута гілка» (Нагорна, І. 2015, с. 79–82), І. Скакальської — «Родина Шумовських в історії Дубна та Волині» (Скакальська, І. 2012, с. 156–160). Однак вони не віддзеркалюють етнографічної

діяльності уродженця Волині в цілісному науково-теоретичному дискурсі. Попри історіографічні досягнення в опрацюванні його наукової спадщини, поза увагою дослідників досі залишається його внесок в етнографічну науку. Розв'язання цієї проблематики сприятиме належному представленню постаті Ю. Шумовського як ученого-етнолога.

Посилке актуальність осмислення тематики етнографічної діяльності Ю. Шумовського введення до наукового обігу нових історичних фактів, відкриття широкого пласту архівних та опублікованих джерел, зокрема щодо особистого творчого доробку вченого, що в сукупності становить репрезентативну базу для створення цілісної та різноаспектної наукової розвідки.

Зазначимо, що до джерельної бази дослідження календарної обрядовості зимового циклу свят українців у науковій спадщині Ю. Шумовського належмть його публікації як до, так і після еміграції. Перший період представено дописом до окупаційної газети «Волинь» — «Новий рік або старі звичаї» (Шумовський, Ю. 1944, с. 5). Другий період — статтями у «Свободі» — «Різдвяна ніч на руїнах старовинної Гхани» (Шумовський, Ю. 1975, с. 4), у «Віснику Української Православної церкви святої Тройці» — «Христос народжується — славте його» (Шумовський, Ю. 1976, с. 11–13), «Різдвяні обряди українського народу» (Шумовський, Ю. 1976, с. 15–17), «З Новим роком» (Шумовський, Ю. 1976, с. 7–9). У сучасній етнологічній науці ці дописи досі належно не проаналізовані.

Мета цієї статті полягає в комплексному опрацюванні народознавчих і богословських праць Ю. Шумовського для виокремлення й осмислення відомостей, присвячених зимовому циклу календарної обрядовості українців.

Дослідження Ю. Шумовського з ділянки календарної обрядовості українців із його народознавчих і богословських праць виокремлено на основі системно-структурного методу. Це відкрило новий для народознавства підхід ученого до висвітлення зимового циклу календарної обрядовості українців, який полягає в поєднанні народознавчих знань і богословських учень.

З цією метою фокус дослідницької уваги було зосереджено на такому сегменті народознавчого пласту наукової спадщини Ю. Шумовського як опис традицій українців зимового циклу свят — Нового року та Різдва Христового.

Перед тим, як перейти до викладу основної частини матеріалу, коротко зупинимосся на тому, що на сьогодні вивчено з календарної обрядовості Волині, в чому особливість і вартість студій Ю. Шумовського і чому їх не врахували інші дослідники.

Не зупиняючись докладно на історіографії народознавчих праць кінця XIX — початку XX ст., у яких висвітлено календарний пласт обрядовості волинян, зазначимо лише, що в цьому контексті різні райони Волині, волинсько-поліське і волинсько-опільське прикордоння досліджували

І. Біньковський, Я. Пастернак, В. Камінський, Н. Димнич; вагомий внесок у дослідження народного календаря Волині зробив очільник Волинського наукового Товариства дослідників Волині В. Кравченко; календарні звичаї волинян висвітлені в публікаціях російського науковця Д. Зеленина; різдвяні, великодні, троїцькі, купальські свята — у розвідках польських дослідників Б. Сокальського, С. Рокоссовської.

Радянську історіографію календарної обрядовості Волині проаналізувала Н. Громова (Громова, Н. 2010, с. 133–141).

Багато публікацій про календарно-побутову обрядовість українців історико-етнографічної Волині з'явилися порівняно недавно. Зокрема це монографії В. Давидюка про купальську обрядовість Західної Волині (Давидюк, В. 2015), Т. Пархоменко про календарні звичаї та обряди Рівненщини (Пархоменко, Т. 2008). Маємо й низку дисертацій на цю тематику, як-от дослідження М. Баглай «Традиційна літня календарно-побутова обрядовість волинян»¹, А. Кривенко «Календарний пласт волинської демонології»².

У всіх цих працях відсутній джерельний матеріал, який зібрав Ю. Шумовський і опублікував за межами України, та не висвітлено наукову позицію дослідника щодо календарної обрядовості волинян як теолога. Це ще раз засвідчує актуальність дослідження етнографічних праць Ю. Шумовського.

Як священнослужитель Ю. Шумовський вважав найважливішим складником духовного життя народу свята й обряди — віддзеркалення етнічної своєрідності, моральних цінностей, ментальності й історії. При цьому він практикував новітній для тогочасного народознавства підхід до характеристики вказаних календарних свят: розкривав їхню суть на основі народознавчих і богословських досліджень через поєднання раціонального досвіду та релігійно-магічних вірувань із річним літургійним циклом православної церкви.

У контексті характеристики свята Нового року Ю. Шумовський зіставив поняття «щастя», до якого прагне людина, з «блаженством», до якого закликає церква, — з огляду на те, що у переддень свята людям властиво мріяти й думати про щастя, бажаючи досягнути в житті чогось нового і кращого. Відтак робить висновок, що людські бажання і мрії цілком протилежні Євангельській науці та її трактуванню поняття «блаженство» (про перше мріють люди, а друге благословляє церква): бажаючи одне одному щастя, люди мають на увазі життєві вигоди, задоволення, багатство, славу, спокій, радість, здоров'я й успіх у всьому, а св. Євангелія поняття людського «щастя» замінює «блаженством», — і ці два протилежні розуміння двох понять створюють два цілком окремих між собою світи (Шумовський, Ю. 1976, с. 7–8).

¹ Баглай М. Традиційна літня календарно-побутова обрядовість волинян: загальноукраїнські риси та локальні особливості. Автореферат дис. ... к. і. н. Львів, 2017. 20 с.

² Кривенко А. Календарний пласт волинської демонології: світоглядні та обрядні прояви. Автореферат дис. ... к. і. н. Львів, 2017. 22 с.

Ю. Шумовський розглядав свято Нового року крізь призму обрядовості, представлені магічними уявленнями і діями. Священик відстоював погляд, що людина, мріючи у переддень нового року про щастя і перебуваючи в стані його передчуття, вдається до магічних дій для передбачення майбутнього. Завдяки ворожбі вона, всупереч християнській моралі, хоче дізнатися про майбутнє своїх планів, бажань і думок, цікавиться їхньою долею й результатом.

Учений, визнаючи місце магічних дій, вірувань, ворожби в світогляді та обрядовості населення, не вдався до їх гострої критики, та все ж висловився щодо цього іронічно, несхвально. Визнав тягу до передбачення майбутнього, яке люди хочуть пізнати в наївний спосіб. Це простежуємо в його роздумах: «Найбільшою таємничістю віє нам наша майбутність. Поминаючи Св. Письмо, де ясно змальовується наше відношення до майбутності та сама майбутність, цікаво згадати, як все ж таки кожна людина старається самостійно кожним досвідом, чарами та ворожбою, хоч і в наївний спосіб, але все ж таки окреслити, вгадати своє завтра. Шукає людина цього вияснення у всьому: в зоряному небі, в подихові вітру, в різних ознаках, предметах та явищах природи, в присвячені до цього дні року, як то: Івана Купала, Андрія, Новий рік тощо, коли по повір'ю нашого народу чародійна сила і ворожба має надзвичайне діяння і найбільше здійснюється» (Шумовський, Ю. 1944, с. 5).

Наголошуючи на тисячолітності традиції ворожіння, її походженні ще з передісторичних язичницьких часів, Ю. Шумовський повідомив, що з давніх-давен на Волині ворожили в формі веселих гулянок, жартів, а на сучасному етапі серед селян окремих місцевостей це набуло вигляду обов'язкових обрядів, чародійства й ворожби.

Народознавець вказав на те, що ворожити починали на Багатий вечір напередодні Нового року щедрівками: «Коли ясні зірки заллють своїм срібним промінням темно-синє небо, а білий, ніжний, як пух, сніг заіскритися мільярдами смарагдів, попід маленькими віконцями затишних, убогих селянських хаток лунають веселі й радісні щедрівки та жарти: “Щедрівочки щедрувала, під віконцем ночувала. Чи, тітко, напекла? Винеси до вікна. Щедрик, щедрик, Щедрівочка...”» (Шумовський, Ю. 1944, с. 5). Розгортання дійства новорічного ворожіння супроводжувалося ширими побажаннями щасливої долі кожній сім'ї, що в цей вечір лунали по селі то там, то тут.

Традиційною для святкового вечора картиною було розташування в хаті під образами й на покуті господаря із сім'єю, що частується багатою вечерєю (традиційні кишки, пироги, капуста, м'ясо тощо), виносить щедрівникам щедрі дари, а після вечері розпочинає ворожбу.

Ю. Шумовський стверджує, що зазвичай ворожили і хлопці, й дівчата, яким нетерпеливилось дізнатися про майбутнє. Серед наведених у працях ученого способів ворожіння є такі: 1) на штахетах (для цього молодь вибі-

гала з хати й обхоплювала паркан: якщо число виходило парне — це означало, що в парі суджено бути цього року); 2) на полінах (крали їх оберемками в сусідів, пізніше рахували, чи до пари); 3) ходіння під вікнами (дівчата ходили попід вікнами сусідів, прислухаючись, про що в хаті говорять: якщо дівчина чула лайку на собаку «ану, а ти підеш звідсіля?», то це означало, що піде заміж, якщо ж чула слова сердитого батька на веселих дітей: «А не сядеш ти? Та сядь-бо вже нарешті», — цього року залишиться самотньою, без чоловіка); 4) на гавкання собаки (після вечері, вимітаючи сміття з хати, дівчина виходила надвір, іноді з варениками в руках, і прислухалась уважно, де собака забреше: звідки почує — звідти й буде суджений); 5) в ополонці (дівчата пальцями ловили те, що трапиться: якщо нитка — суджений буде кравцем, тріска — столяром, залізячка — ковалем).

Із народознавчих матеріалів ученого дізнаємося, що дівчатам бувало недостатньо такого ворожіння на судженого, їм хотілося побачити його на власні очі. Для цього дівчина, яка лягала спати, сіяла в головах льон, приказуючи: «Сію я льон, а вродять коноплі, з ким коноплі буду брати, з тим і віку доживати» (Шумовський, Ю. 1944, с. 5). І цієї ночі їй начебто мусив наснитися майбутній наречений.

Серед пов'язаних зі святкуванням Нового року обрядів Ю. Шумовський описав посівання. Дійство починалося приходом на Новий рік хлопців, які посівали хату збіжжям, примовляючи: «Роди, Боже, жито на нове літо, жито, пшеницю і всяку пашницю, у запічку дітей копицю, у полі зерно, а у хаті добро». Господарі хати просили їх обов'язково сідати, щоб, мовляв, «старости в цьому році тут засиділись» (Шумовський, Ю. 1944, с. 5).

Важливими були так звані господарські ворожіння, спроектовані на прогнозування врожаю. Коли сім'я лягала спати, господар виходив у сад, де сокирою стукав по кожному дереву і перев'язував його перевеслом — на добрий урожай. Також брав колоски різного збіжжя, ставив їх у сніг і вранці приглядався, чи не з'явився на збіжжі іній, бо це означало щедрий урожай у наступному році саме таких зернових.

Оригінальність поглядів священника Ю. Шумовського на свято Різдва Христового зумовлена їхнім народознавчим виміром, пов'язаним із баченням сукупності народних різдвяних звичаїв як способів пошанувати сили природи. У річищі народознавчих знань учений говорив про те, що Різдво як свято, що припадає на зимову пору, є днем, співвідносним із поворотом сонця на літо. За астрономічним календарем це свято випадало на 22 грудня й у міфологічній основі було святковим днем, який символізував боротьбу двох сил — світла і темряви, добра і зла, уособлював свято перемоги сонця над темрявою та початок нового сонячного циклу.

Висвітлення в працях Ю. Шумовського різдвяної обрядовості позначене переконанням і відстоюванням християнської основи святкування Різд-

ва. Автор об'єктивно виснував про дохристиянські основи виникнення цього свята, пов'язані з ушануванням душ померлих. На основі аналізу обрядовості незаангажовано визнавав існування таких переконань у сучасний йому період.

Із точки зору священика він спочатку описав свято Різдва Христового згідно з канонами святої церкви як чудесне народження Сина Божого серед людей заради їхнього спасіння, а відтак з погляду народознавця осмислив традиції святкування Різдва в народі, проаналізував його найважливіші обряди і зрештою зробив висновок, що останнє є святом померлих.

Досить цікавою видається думка Ю. Шумовського про неоднозначність розгляду свят календарного циклу крізь призму обрядовості, що їх репрезентує. За концепцією дослідника, пов'язання Коляди, як і всіх інших народних свят, із культом сонця — солярною й натуралістичною теорією фольклору — не наближає науковців до правдивого сприйняття культової грані народної обрядовості, позаяк зумовлює формування знань про обряди народних свят календарного циклу як про розірвані епізоди, які без внутрішнього зв'язку між собою символізують певну астрономічно-календарну дату.

Зцієї причини він пов'язував між собою всі притаманні різдвяним святам звичаї, а точніше — їхні складники: звичай кликати на Святвечір померлих батьків, дідів, звичай вносити до хати снопа-дідуха, святвечірню годівлю дідуха кутею, звичай переодягатися, одягати тваринні маски, водити козу, колядувати, як і прикінцевий звичай палити дідуха.

Апелюючи до маркованості українських різдвяних звичаїв ознаками доісторичного виміру, включно з магією, Ю. Шумовський стверджував, що кожне народно-обрядове свято є святом цілого народу, тобто живих, померлих і ненароджених, тож починається з обряду кликання. На Святвечір кликали померлих батьків, родичів, послуговуючись однією й тією самою стандартною формою: «Святі родителі, ходіть до нас хліба й солі їсти» або «Їжте, пийте, вживайте і нас, грішних, споминайте». Попоївши, звертаючись до померлих родичів, казали: «Наші рідняки, не поминайте лихом! Чим хата багата, тим і рада!» (Шумовський, Ю. 1976, с. 16).

З огляду на те, що заклик померлих батьків і родичів був вступом до обрядового свята, наступний його етап передбачав прихід душ померлих. Як оповів про це Ю. Шумовський: «Зазвичай по віруванню з покликаних на вечерю приходять померлі батьки, не приходять а ні вовки, а ні мороз, а ні миші. І тоді до них промовляють: “Якщо вони кликані не прийшли, то щоб і влітку, не кликані, вони теж не приходили”» (Шумовський, Ю. 1976, с. 16).

Вартує уваги опис звичаю вносити до хати та встановлювати на покуті снопа-дідуха, що, за релігійними уявленнями наших предків, символізував померлих родичів-батьків, які в ньому перебували. Заносив «сіно-діда»

батько, а «снопа-дідуха» — син, який ішов перший. Батько клав «сіно-діда» під стіл і притрушував ним лаву на покуті, на яку ставили «снопа-дідуха». Сідати на лаву не можна було, щоб ненароком не придавити когось із родичів в образі невидимих духів, для яких і призначали це місце.

Щодо широко представленого в українській різдвяній традиції звичаю колядування Ю. Шумовський зазначав, що тексти колядок вирізняються очевидним зв'язком зі змістом власне обрядів, які походять ще з язичницьких часів. Як приклад, в архаїчних колядках ідеться про те, що відбувалося на початку світу, тож колядники у подобі дідів, свідків предвічного, поставали трансляторами таких давніх знань.

Обрядове маскування, переодягання під час різдвяних свят, на переконання народознавця, символізує варіанти образів, у яких навідується у цей світ померлі діди, а саме — той вигляд, у якому вони були чи якого вони набули, відійшовши від близьких.

У ході опису звичаю водити козу Ю. Шумовський витлумачив походження уявлень про «збіжжя-тварину». Учений наголосив, що коза забезпечує врожай: «Де коза ходить, там жито родить, де не буває, там вилягає» (Шумовський, Ю. 1976, с. 17), — тобто, приносячи врожай, родить збіжжя. У такому ключі коза постає породильницею, матір'ю збіжжя: «Отож ми вступили таким чином тут до материнсько-родових уявлень, де в щільному сполученні виступають уявлення про мати, рід, збіжжя, де мати збіжжя фігурує в тваринному образі» (Шумовський, Ю. 1976, с. 17).

У звичаї палити дідуха наприкінці святкового циклу дослідник помітив той самий обрядовий сенс, позаяк саме через вогонь діди знаходили шлях до звичайного місця перебування.

Своєрідним підсумком народознавчих міркувань Ю. Шумовського про різдвяні обряди звучать його слова про те, що різдвяна обрядовість — це «властиво поминальне свято померлих, або свято спільної трапези з померлими. В обрядовій характеристиці свята Різдва не переважає магічний характер, а все ж таки різдвяні обряди пов'язані є з культом предків, з культом померлих та з родовим звичаєм та віруванням, що й виявляється в самих словах різдвяного обряду — “Святі родителі, ходіть до нас хліба й солі їсти...”» (Шумовський, Ю. 1976, с. 17).

Зв'язок зимового циклу календарної обрядовості з культом предків, про який говорив Ю. Шумовський, підтвердили в 1980-х рр. Л. Виноградова (Виноградова, Л. 1982) і К. Кутельмах (Кутельмах, К. 1989).

У контексті різдвяної обрядовості Ю. Шумовський осмислив цікавий обряд ходіння до річки, що припадав на завершення циклу різдвяних свят. Фольклорний сенс обряду полягав у тому, щоб провести душі небіжчиків до річки і якомога швидше повернутися додому, щоби «кревні», відходячи, не прихопили з собою. За словами дослідника, шлях мерців, як вірили

наші прадіди, був шляхом угору по річці, що логічно припускало мешкання предків саме у ріках. Тому верхів'я річок, річкове джерело, місцевість, де починається річка, — це родові місця померлих, материнське місце роду.

Думка про загальнокультурну паралель з Україною виникла у вченого під час одного зі святкувань Різдва Христового на Африканському континенті. На неї його наштотувала найбільша, за його висловом, несподіванка, виявлена під час розкопок у пустелі, що припали на Святий вечір. Ідеться про криве деревце дикої колючої акації, прикрашене слугою Сангі на зразок різдвяної ялинки стрічками різнобарвного паперу, пір'їнами, цукерками та ще й паперовими зіркою й мусульманським місяцем на верхівці.

Від вигляду святкового деревця уродженець Мирогощі полинув спогадами до різдвяної ночі на батьківщині: «Думки мимоволі несли нас в Україну, до рідного краю, у тріскучий мороз, у білі килими снігу, під селянську стріху, за Свят-Вечірній стіл з кутею та з дванадцятьма стравами, до нашої дерев'яної церковці. У нас стояли сльози на очах. Там десь наші рідні, земляки. Там десь колядники з зіркою під вікнами співають “Христос Родився”, а тут починається африканська екзотична ніч широкої таємничої савани» (Шумовський, Ю. 1975, с. 4). І навіть спогадами святковий настрій підсилив спів колядок «Нова радість стала», «По всьому світі», «Бог Предвічний», «Небо і земля», що їх виконував Ю. Шумовський разом зі своєю дружиною, прославляючи на просторах савани, серед старовинних руїн Гани українську пісню та її народ.

Аналіз творчого доробку Ю. Шумовського уможливив виявлення пласту народознавчих матеріалів, що по-новому репрезентують наукову діяльність ученого, зокрема її етнографічний напрям. У фокус дослідницької уваги, відтак, потрапили напрацювання, присвячені описові обрядів, звичаїв і традицій українців, пов'язаних зі святами зимового календарного циклу, а саме — Новим роком і Різдрвом Христовим.

Матеріал етнографічних досліджень Ю. Шумовського, що був зібраний ним у 1938–1940 рр. та опублікований у 1970-ті рр. в діаспорі, не зазнав впливу певних суспільних процесів, які відбувалися в Україні в другій половині ХХ ст. (як-от запровадження «безрелігійної обрядовості», «нової радянської обрядовості», витіснення народної складової свят літургійною).

Етнографічні дослідження Ю. Шумовського є цінними для нас тим, що він як представник церкви і науковець не мав упередженого ставлення у зборі етнографічного матеріалу, як його мали парафіяльні священники, які збирали за завданням Церкви краєзнавчий матеріал серед прихожан, та не був обтяжений методами дослідження.

Зібраний вченим джерельний матеріал є вагомим у плані поглиблення вивчення етнографічних аспектів міжвоєнної Волині в дослідженні локальних особливостей та загальноукраїнських рис традиційної календарної обря-

довості українців. Він важливий також тому, що ми маємо бачення зимового циклу обрядовості з позиції богослов'я.

Висвітлення в роботах Ю. Шумовського календарної обрядовості позначене дуальністю, він старався поєднати національний досвід та релігійно-магічні вірування з річним літургійним циклом православної церкви. Дав бачення зимового циклу свят українців з позиції св. Письма, Євангелія, намагається пояснити, в чому полягає «щастя», до якого прагне людина, і «блаженство», до якого закликає церква, чому людина, мріючи про щастя на Багатий вечір у переддень Нового року, всупереч християнській моралі вдається до магічних дій. Його роздуми над більшістю цих питань вибудовуються на симбіозі міфологічного та релігійного світогляду. Важлива його думка про те, що календарна обрядовість українців має деякі спільні риси не тільки з іншими слов'янськими народами, — паралелі в святкуванні Різдва Христового він спостеріг і на Африканському континенті.

Ю. Шумовський у працях, присвячених календарній обрядовості, основну увагу звернув на культ пращурів в українській народній культурі. Він акцентував на тому, що кожне народно-обрядове свято є святом цілого народу — живих, померлих і ненароджених. Воно починається з обряду кликання померлих батьків, родичів; установлений на покуті дідух символізує померлих родичів, батьків; обрядове маскування під час різдвяних свят символізує світ померлих дідів; проводи небіжчиків до річки — їхнє повернення до місця потойбічної локалізації. Як богослов Ю. Шумовський потрактував Різдво як свято померлих, яке є передумовою народження Сина Божого заради нашого спасіння, утверджує ідею безсмертя душі, безконечності життя, бажання усунути страх перед смертю.

Викладене дає підстави стверджувати, що Ю. Шумовський посідає помітне місце в науковому просторі не лише як археолог, а й як етнолог, а різносторонні народознавчі пошуки вченого ще потребують новітнього осмислення від науковців сьогодення.

Перспективи роботи над зазначеною темою вбачаємо в уведенні до наукового обігу народознавчих матеріалів із наукової спадщини вченого, що сприятиме презентації його етнографічної діяльності широким науковим колам і утвердженню постаті Юрія Шумовського в сучасній етнологічній науці.

Виноградова, Л. 1982. Генезис и типология колядования. *Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян*. Москва, 255 с.

Громова, Н. 2010. Радянська історіографія календарної обрядовості українців. *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 32. С. 133–141.

Давидюк, В. 2015. *Купало на заході Волині*. Луцьк, 75 с.

Данильчук, Г. 2012. Музей в роки воєнного лихоліття. *Рівне у долях його мешканців*. Рівне, С. 170–175.

Дмитренко, Т. 2015. Юрій Федорович Шумовський. *Земля Дубенська. Вічний поклик історії*. Рівне. С. 34–39.

Доброчинська, В. 2010. Юрій Шумовський: віхи життя та діяльності (1908–2004). *Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії*. Вип. XIX. С. 68–73.

Доброчинська, В. 2010. Юрій Шумовський — послідовник музейної справи Федора Штейнгеля: із епістолярної спадщини. *Наукові записки РОКМ*. Вип. VIII. С. 79–83.

Климчук, А. 2009. Рівненський краєзнавчий музей в 1941–1944 рр. і Юрій Шумовський. *Музеї України*. Вип. II. С. 35–36.

Кубійович, В. 2000. Шумовський Юрій Федорович. *Енциклопедія українознавства*. Т. 10. Львів. С. 3905.

Кутельмах, К. 1989. Обычаи и обряды. В: *Украинские Карпаты. Культура*. Киев, 1989. С. 128–135.

Луц, В. & Леонова, Л. 2018. Рівненський обласний краєзнавчий музей в період Другої світової війни (1941–1944). *Наукові записки РОКМ*. Вип. XVI. С. 169–186.

Любецька, Н. 2005. Із історії Дубенського археолого-антропологічного музею 1930-х рр. *Там, де Ікви срібні хвилі плинуть*. С. 53–54.

Нагорна, І. 2015. Невідчакнута гілка. *Наукові записки РОКМ*. Вип. XIII. С. 79–82.

Пархоменко, Т. 2008. Календарні звичаї та обряди. *Етнокультура Рівненського Полісся*. Рівне. С. 119–192.

Пшеничний, Ю. 2009. Докопатися до коріння віків: історія археологічних досліджень на Дубенщині. *Погорина*. Вип. X–XI. С. 334–340.

Скакальська, І. 2012. Родина Шумовських в історії Дубна та Волині. *Твердиня над Іквою*. С. 156–160.

Солдатюк, М. 2009. Мирогощанський археолог. В: *Мирогоща: історично-краєзнавче есе*. Дубно. С. 8–10.

Терський, С. 2010. *Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині*. Львів, 204–206.

Шумовський, Ю. 1976. З Новим роком. *Вісник Української Православної церкви святої Тройці*. Вип. III. С. 7–9.

Шумовський, Ю. 1944. Новий рік або старі звичаї. *Волинь*. 1 січня. 5.

Шумовський, Ю. 1975. Різдвяна ніч на руїнах старовинної Гхани. *Свобода*. Вип. IV. 6 січня. С. 4.

Шумовський, Ю. 1976. Різдвяні обряди українського народу. *Вісник Української Православної церкви святої Тройці*. Вип. III. С. 15–17.

Шумовський, Ю. 1976. Христос народжується — славете його. *Вісник Української Православної церкви святої Тройці*. Вип. III. С. 11–13.

Яремчук, В. 2018. Юрій Шумовський етнограф, археолог: історіографічний аспект. *Народознавчі зошити*. № 4 (142). С. 967–975.

Vinogradova, L. 1982. Genezis i tipologiya kolyadovaniya [Genesis and Typology of Caroling]. In: *Zimnyaya kalendarnaya poeziya zapadnyih i vostochnyih slavyan*. Moskva. S. 255. [In Russian].

Hromova, N. 2010. Radianska istoriografija kalendarnoi obriadovosti ukraintsviv [Soviet Historiography of Calendar Rituals of Ukrainians]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. Vyp. 32. S. 133–141.

Davydyuk, V. 2015. *Kupalo na zahodi Volyni* [Kupala in the West of Volhynia]. *Luczk*. Vyp. 75. [In Ukrainian].

Danylchuk, H. 2012. Muzei v roky voiennoho lykholittia [Museum during the War]. *Rivne u doliakh yoho meshkantsiv*. Rivne. S. 170–175. [In Ukrainian].

Dmytrenko, T. 2015. Yurii Fedorovych Shumovskiy [Yurii Fedorovych Shumovskiy]. In: *Zemlia Dubenska. Vichnyi poklyk istorii*. Rivne. S. 34–39. [In Ukrainian].

Dobrochynska, V. 2010. Yurii Shumovskyi: vikhy zhyttia ta diialnosti (1908–2004) [Yurii Shumovsky: milestones in life and work (1908–2004)]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta svitovoi istorii*. Vyp. XIX. S. 68–73. [in Ukrainian].

Dobrochynska, V. 2010. Yurii Shumovskyi — poslidovnyk muzeinoï spravy Fedora Shteinhelia: iz epistoliarnoi spadshchyny [Yurii Shumovskyi as a follower of the museum business of Fedir Steinhel: from the epistolary heritage]. *Naukovi zapysky ROKM*. Vyp. VIII. S. 79–83. [In Ukrainian].

Klymchuk, A. 2009. Rivnenskyi kraieznavchyi muzei v 1941–1944 rr. i Yurii Shumovskyi [Rivne Museum of Local Lore in 1941–1944 and Yurii Shumovskyi]. *Muzei Ukrainy*. Vyp. II. S. 35–36. [In Ukrainian].

Kubiiovych, V. 2000. Shumovskyi Yurii Fedorovykh [Shumovskyi Yurii Fedorovykh]. *Entsyklopediia ukrainoznavstva*, t. 10. Lviv, 3905. [In Ukrainian].

Kutelmah, K. 1989. Obyychai i obryady [Customs and Rituals]. In: *Ukrainskie Karpaty. Kultura*. Kiev. S. 128–135. [In Russian].

Luts, V. & Leonova, L. 2018. Rivnenskyi oblasnyi kraieznavchyi muzei v period druhoï svitovoi viiny (1941–1944) [Rivne Regional Museum of Local Lore during the Second World War (1941–1944)]. *Naukovi zapysky ROKM*. Vyp. XVI. S. 169–186. [In Ukrainian].

Liubetska, N. 2005. Iz istorii Dubenskoho arkhieoloho-antropolohichnoho muzeiu 1930-kh rr. [From the history of the Dubno Archaeological and Anthropological Museum in the 1930's]. *Tam, de Ikvy sribni khvyli plynut*. S. 53–54. [In Ukrainian].

Nahorna, I. 2015. Nevidchakhnuta hilka [An Undetached Branch]. *Naukovi zapysky ROKM*. Vyp. XIII. S. 79–82. [in Ukrainian].

Parkhomenko, T. 2008. Kalendarni zvychayi ta obryady [Calendar Customs and Rites]. *Etnokultura Rivnenskogo Polissya*. Rivne. S. 119–192. [In Ukrainian].

Pshenychnyi, Yu. 2009. Dokopatysia do korinnia vikiv: istoriia arkhieolohichnykh doslidzhen na Dubenshchyni [Digging to the Roots of the Ages: the History of Archaeological Research in the Dubno Region]. *Pohoryna*. Vyp. X–XI. S. 334–340. [In Ukrainian].

Skakalska, I. 2012. Rodyna Shumovskykh v istorii Dubna ta Volyni [The Shumovsky Family in the History of Dubno and Volhynia]. *Tverdnyia nad Ikvoiu*. S. 156–160. [In Ukrainian].

Soldatiuk, M. 2009. Myrohoshchanskyi arkhieoloh [The Myrohoshcha Archaeologist]. In: *Myrohoshcha: istorychno-kraieznavche ese*. Dubno. S. 8–10. [In Ukrainian].

Terskyi, S. 2010. *Istoriia arkhieolohichnykh doslidzhen ta istorychnoho kraieznavstva Volyni* [The history of archeological research and historical local lore of Volyn]. Lviv. [in Ukrainian].

Shumovskyi, Yu. 1976. Z Novym rokom [Happy New Year]. *Visnyk Ukrainskoi Pravoslavnoi tserkvy sviatoi Troitsi*. Vyp. III. S. 7–9. [In Ukrainian].

Shumovskyi, Yu. 1944. Novyi rik abo stari zvychai [A New Year or Old Customs]. *Volyn*. Vyp 1 sichnia. S. 5. [In Ukrainian].

Shumovskyi, Yu. 1975. Rizdviana nich na ruinakh starovynnoi Hkhany [A Christmas Night on the Ruins of the Ancient Ghana]. *Svoboda*. Vyp. IV. 6 sichnia. 4. [In Ukrainian].

Shumovskyi, Yu. 1976. Rizdviani obriady ukraïnskoho narodu [Christmas Rites of the Ukrainian People]. *Visnyk Ukrainskoi Pravoslavnoi tserkvy sviatoi Troitsi*. Vyp. III. S. 15–17. [In Ukrainian].

Shumovskyi, Yu. 1976. Khrystos narodzhuietsia slavte yoho [Christ is Born, Glorify Him]. *Visnyk Ukrainskoi Pravoslavnoi tserkvy sviatoi Troitsi*. Vyp. III. S. 11–13. [In Ukrainian].

Yaremchuk, V. 2018. Yurii Shumovskyi etnohraf, arkhieoloh: istoriografichnyi aspekt [Yuri Shumovsky as an Ethnographer, Archaeologist: a Historiographical Aspect]. *Narodoznavchi zoshyty*, № 4 (142). 967–975. [In Ukrainian].